

مجلس ششم و حقوق زنان

الهه کولایی*

زنان ایرانی در بر پایی انقلاب اسلامی نقش چشمگیری ایفا کردند. آنان در شکل‌گیری جنبش اصلاحات نیز در پی تأمین خواسته‌های متنوع و رو به افزایش خود شرکت فعالانه‌ای داشتند. آنان که سهم بزرگی از صدمات جنگ هشت ساله عراق با ایران را پذیرا شده بودند، برای دگرگونی همه‌جانبه شرایط خود و کشور در انتخابات مجلس ششم نیز حضور موثر و گسترده‌ای داشتند. زنان ایرانی که در طول سال‌های پس از انقلاب اسلامی همواره حضور توده‌ای خود را در جهت شکل دادن به قدرت در سطوح گوناگون حفظ کرده بودند در انتخابات مجلس ششم نیز در شرایط پیشرفت جنبش اصلاحی در ایران با ایفای نقش موثر خود تلاش‌های پیشین‌شان را ادامه دادند.

فعالیت‌های مجلس ششم را باید در امتداد حرکت اصلاحی در ایران و در جهت نهادینه کردن جنبش اصلاحات برآورد کرد. بدون تردید گسترش و تعمیق دموکراسی در ایران بدون پرداختن به مسائل و مشکلات زنان اقدامی نارسا و بی‌اثر خواهد بود. بر همین اساس در مجلس ششم شکل‌گیری فراکسیون زنان مرکب از کلیه نمایندگان زن که ۱۳ نفر بودند، در نخستین گام مورد توجه قرار گرفت.

زنان این دوره از مجلس قانونگذاری در ایران نه تنها از شهرهای بزرگ (از تهران ۵ نفر) بلکه از شهرهای دورافتاده‌تر و مناطق کم‌توسعه‌تر نیز به عنوان نماینده مردم برگزیده بودند؛ نمایندگان اسلام‌آباد، خلخال و بوشهر از میان زنان برگزیده شده در این دوره از مجلس که تعداد قابل ملاحظه‌ای از آنان دارای عالی‌ترین سطوح تحصیلات دانشگاهی و از استادان دانشگاه‌های کشور بودند، بیش از نیمی از فراکسیون ۱۳ نفری زنان را تشکیل می‌دادند. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ظرفیت‌های مناسبی برای دفاع از حقوق همه شهروندان و بویژه زنان در نظر گرفته شده است؛ این ظرفیت‌ها برای پیشبرد اهداف دموکراسی در ایران مورد توجه نمایندگان مجلس ششم قرار گرفت. اعضای فراکسیون زنان نمی‌توانستند بدون جلب حمایت اکثریت مردان در این نهاد اصلاحات قانونی را به ثمر برسانند. دیدگاه‌های امام خمینی در مورد زنان، حقوق انسانی آنان، ضرورت تکریم مقام انسانی آنان و تکلیف دولت در رفع مشکلات آنان زمینه را به طور روزافزون برای ارتقای انتظارات زنان

ایرانی فراهم کرده است. زنان ایرانی که از بنو پیروزی انقلاب اسلامی حضور توده‌ای خود را در عرصه‌های گوناگون اجتماعی گسترش داده بودند از دیدگاه رهبری انقلاب اسلامی در مورد ضرورت حضور زنان در عرصه عمومی بهره بردند. پیش از آن حتی حضور زنان در عرصه عمومی محل سؤال بود ولی ایشان نه تنها بر جواز، بلکه بر ضرورت حضور موثر و فعال زنان در همه صحنه‌های فعالیت‌های اجتماعی تأکید کردند.^۴ این امر سبب شد حضور زنان در فعالیت‌های گوناگون اجتماعی از یک پشتوانه دینی برخوردار گردد. این تحول سبب رفع بسیاری از موانع برای حضور روزافزون زنان در عرصه‌های علمی و آموزشی گشته هر چند راه‌های دیگر به تناسب آن گشوده نشد.

اعضای فراکسیون زنان با روشی میانه و با پرهیز از تندروی تلاش کردند اصلاح قوانین و دفاع از حقوق زنان را به گونه‌ای محقق سازند که با واکنش منفی اکثریت نمایندگان مرد مواجه نشوند. آنان برای اصلاح قوانین به رأی نمایندگان مرد نیز نیاز داشتند به همین دلیل تندروی و اقدامات رادیکال نمی‌توانست در بهبود وضعیت زنان نقشی داشته باشد. هدف اکثر اعضای فراکسیون، اصلاح واقعی شرایط زنان بود. تحقق این هدف در گرو صبر، پایداری و خویشتن‌طری بود. اعضای فراکسیون در تلاش برای ایفای وظایف خود از کمک‌های موثر برنده جایزه نوبل، شیرین عبادی نیز بهره‌مند شدند. او کمک شایانی در آرایه برخی از طرح‌های مربوط به بهبود وضعیت زنان و کودکان به نمایندگان مجلس ارائه کرد.

در مسیر دگرگون ساختن نگرش‌های نادرست نسبت به توانمندی‌های زنان و رفع محدودیت‌های ذهنی و عینی برای ایفای وظایف تصمیم‌گیری و مدیریتی، برای نخستین بار پس از انقلاب اسلامی یکی از نمایندگان زن به هیئت ریسه مجلس راه یافت و به عنوان منشی در جمع هیئت ریسه مجلس قرار گرفت. در هیئت ریسه کمیسیون‌های تخصصی مجلس نیز با حمایت اکثریت نمایندگان، زنان توانستند به عنوان نایب رییس، مخبر یا منشی به ایفای وظیفه بپردازند. ایفای این وظایف از سوی نمایندگان زن، بسیاری از تصورات نادرست در مورد توانایی‌های محدود زنان را باطل ساخت و بر ظرفیت‌های انسانی زنان توانمند صحنه گذاشت. این تجارب نشان دادند سرمایه‌های انسانی فارغ از تمایزهای جنسیتی باید در مسیر تحقق اهداف توسعه مورد بهره‌برداری قرار گیرند.

اصلاحات در قوانین^۵

نخستین گام نمایان فراکسیون زنان در مجلس ششم تمرکز بر رفع محرومیت دختران از ادامه تحصیل در خارج کشور با استفاده از بورس دولتی بود.^۶ با در نظر گرفتن این نکته که تحصیل متناسب با استعدادهای افراد حق شناخته شده زنان در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مانع تراشی در مسیر ادامه تحصیل دختران در خارج از کشور و تخصیص آن پس از ازدواج عملاً بهره‌گیری از این فرصت را به انحصار مردان در آورده بود. در طول ادوار مختلف مجالس قانونگذاری، از سوی زنان برای رفع این محرومیت

تلاش‌های مستمری صورت گرفته بود. سرانجام توفیق آن نصیب مجلس ششم شد و تبصره تبعیض‌آمیز اصلاح گردید. هر چند این اقدام با مخالفت و فضا سازی‌های تبلیغاتی گسترده مواجه شد ولی مجلس توانست به این نیاز پاسخ دهد و از آن مهم‌تر در رویکردی آموزشی و تربیتی برای تفسیر دیدگاه‌های منفی نسبت به زنان اقدام کند. بدون تردید یکی از جدی‌ترین مشکلات زنان ایرانی باورهای غلط و میراث قرن‌ها نگاه مردسالار در جامعه ایرانی بوده است.^۷ برای حمایت از نهاد خانواده و برای آن که زنان قاضی بتوانند زندگی خانوادگی خود را در جوار همسرشان حفظ کنند، اصلاح قانون نقل و انتقال قضاوت در دستور کار قرار گرفت. به زنان قاضی متاهل اجازه داده شد تا در محل اقامت دائمی همسرشان فعالیت قضایی خود را انجام دهند. با اصلاح قانون بودجه سال ۱۳۸۰ زنان از پرداخت مالیات بر مهریه خود معاف شدند. همچنین با توجه به آلام و مصائب خانواده‌های ایثارگران و شهیدان برای آنان تسهیلاتی در نظر گرفته شد تا بتوانند از آن در جهت بهبود زندگی خود استفاده کنند.

یکی از محورهای مورد توجه فراکسیون زنان و مجلس ششم اصلاح قوانینی بود که نسبت به زنان نگاهی تبعیض‌آمیز داشتند. اصلاح قانون نظام پرداخت هماینگ کارکنان دولت برای آن که مستخدمان زن شغل، بازنشسته یا مستمری بگیر که فرزندان‌شان را تحت تکفل دارند بتوانند از کمک هزینه‌های عائله‌مندی برخوردار شوند. در چنین زمینه‌ای، انجام گرفت. اصلاح قانون وزارت اطلاعات برای بهبود وضع زنان در این نهاد نیز از دیگر اقدامات انجام شده بود و سن بازنشستگی آنان را به ۴۵ سالگی کاهش داد. یکی دیگر از اصلاحیه‌ها قانونی در این دوره الزام بانک‌ها به پرداخت تسهیلات به ورثه جانبازان و آزادگان متوفی بود تا مشکلات همسران و فرزندان ایشان کاهش یابد. در این دوره از مجلس قانونگذاری، اصلاح قوانین برای پاسخ دادن به نیازهای زنان که در توسعه کشور سهمی اساسی دارند در محوریت قرار گرفت. اعضای فراکسیون زنان با ایجاد ارتباط با بنده کارشناسی علمی و اجرایی کشور، سعی کردند این اصلاحات را طراحی و اجرا کنند. از طریق مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی با استنادان دانشگاه قضاوت و وکلای با تجربه جلسات متعدد مشورتی برگزار شد تا از ذخائر علمی و اجرایی کشور در جهت رفع دشواری‌های زنان استفاده شود. ضمناً به این واقعیت هم توجه می‌شد که مسأله زنان، یک مسأله جهانی است و بسیاری از دشواری‌های زنان ایرانی با مشکلات زنان در سراسر جهان شباهت دارد. بنابراین برای کاهش و رفع این مشکلات بهره‌گیری از تجارب جنبش‌های زنان در دیگر کشورهای جهان نیز مورد نظر قرار داشت. در این زمینه نیز - البته با لحاظ کردن امکانات و محدودیت‌های نمایندگان مجلس - همکاری با نهادهای مدنی در داخل و خارج از کشور مورد توجه قرار گرفت.

بسیاری از نمایندگان این دوره از مجلس قانونگذاری ایران، از اعضای جامعه مدنی و نهادهای غیردولتی بودند. بسیاری

از آنان در نشست‌ها و جلسات گوناگون نهادهای غیر دولتی شرکت داشتند. برخی از اعضای فراکسیون زنان نیز با خود از اعضای فعال نهادهای مدنی بودند یا ارتباط نزدیکی با آن داشتند. مجلس ششم برای تدوین و تصویب قانون خاص سازمان‌های غیر دولتی نیز تلاش‌هایی انجام داد که به نتیجه نرسید.

یکی از مهم‌ترین اقدامات انجام شده در مجلس که زمینه را برای دفاع از حقوق کودکان و نوجوانان (افراد زیر ۱۸ سال) فراهم آورد، قانون حمایت از کودکان و نوجوانان بود. بر اساس این قانون که برای مجازات هر نوع آزار و اذیت کودکان و نوجوانان به تصویب رسید کودک آزاری از جرائم عمومی به شمار می‌رود که احتیاج به شکی خصوصی ندارد. آزار و ایذاء کودکان از سوی برخی از اولیاء، اهمیت تصویب این قانون را به خوبی نشان می‌دهد. در خصوص تلاش برای تبادل دیدگاه و تجربه میان ایران و دیگر کشورهای اسلامی، مجلس قانون موفقت به همکاری ایران و تونس در زمینه زنان و خانواده را به تصویب رساند تا هر دو کشور بتوانند از نتایج فعالیت‌های خود برای بهبودی شرایط زنان در یک رابطه همکاری‌جویانه بهره بگیرند. همراه با اصلاح قوانین برای ارتقای مادی و معنوی زندگی زنان، هر سال در قانون بودجه نیز تغییراتی برای تضمین منافع آنان اجرا شد. حفظ و تقویت نهاد خانواده همواره از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است به همین جهت اصلاح قوانین با هدف تحکیم آن با حمایت قاطع نمایندگان همراه شد. یکی از مهم‌ترین قوانین مصوب این دوره به چگونگی اهدای جنین به زوجین ناباور اختصاص داشت. این قانون نحوه فعالیت مراکز تخصصی نابوروری مجاز در سراسر کشور را مشخص نمود تا زوجینی که امکان بچه دار شدن ندارند از آن بهره‌مند شوند.

طرح الحاق یک تبصره به ماده ۹۴۸ قانون مدنی که اجرت المثل زن را پس از فوت شوهر قابل مطالبه خوانده پس از هر بار تصویب به علت عدم تولید شوری نگهبان به مجمع تشخیص مصلحت نظام ارسال می‌شد. در اصلاح مواردی از آیین نامه دایمی مجلس شورای اسلامی، کمیسیونی برای رسیدگی به مسائل خانواده زنان و جوانان در نظر گرفته شد که مورد موافقت قرار نگرفت. طراحان این طرح در پی آن بودند که با ایجاد این نهاد بخشی از مشکلات رو به افزایش زنان در جامعه ایرانی را کاهش دهند.

در کنار اقدامات یاد شده با اصلاح قانون استخوانی نیروی انتظامی، زانی که قبلاً درجات نظامی داشته و به کارمندان همپاراز تبدیل شده بودند اجازه یافتند در صورت تمایل خود به وضعیت سابق بازگردند و درجات نظامی خود را بگیرند. با اصلاح ماده ۲۰ این قانون تبعیض چشمگیری که علیه زنان استمرار یافته بود برطرف گردید. با حذف ماده ۸۲ و اصلاح ماده ۸۱ قانون تأمین اجتماعی ممنوعیت پرداخت مستمری (پس از فوت) ملازم بیمه شده به فرزندان رفع شد و فرزندان زنان بیمه شده توانستند پس از فوت آنان، از مستمری استفاده کنند. همچنین با اصلاح قانون اعطای مرخصی بدون حقوق به مستخدمان رسمی

یا ثابت که همسران آن‌ها به مأموریت خارج از کشور اعزام می‌شوند برای رفع تبعیض از گروه‌های مهمی از شاغلان کشور اقدام شد. از آن‌جا که مأموریت دائم خارج از کشور عموماً به مردان تعلق می‌گیرد این اقدام در جهت کاهش تبعیض علیه زنان موثر واقع شد.

لایحه سقط درمانی به منظور مراقبت از سلامت مادر و جنین به مجلس ارائه شد؛ این اقدام می‌بایست پس از تأیید پزشکان متخصص و تأیید پزشک قانونی، قبل از چهار ماهگی با رضایت زوج‌ها و گواهی پزشک قانونی صورت گیرد. یکی از دغدغه‌های نمایندگان مسائل زنانی بود که سرپرستی خانواده خود را بر عهده دارند و با مشکلات اقتصادی گوناگون مواجهند. برای حل این مشکل طرحی با هدف توانمندسازی زنان سرپرست خانوار به مجلس داده شد تا با ارائه خدمات گوناگون فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی در جهت کاهش مشکلات آنان اقدام گردد.

بخش مهمی از اقدامات انجام شده در مجلس ششم برای دفاع از حقوق انسانی زنان، به اصلاح مواد مختلف قانون مدنی مربوط می‌شود. با اصلاح ماده ۱۰۴۱ قانون مدنی، سن ازدواج برای دختر و پسر به ترتیب ۱۳ سال و ۱۵ سال در نظر گرفته شد. قبل از این سنین در صورت اجازه ولی به شرط رعایت مصلحت با تشخیص دادگاه ازدواج مقدر خواهد بود. این واقعیت که در برخی مناطق کشور بر اثر فقر فرهنگی یا اقتصادی دختران را در سنین بسیار پایین‌تر به عقد مردان سالخورده می‌آوردند توجه به این مسأله را به طور جدی ضروری ساخته است. با اصلاح ماده ۱۱۳۰ قانون مدنی، پنج مورد از مصادیق عسر و حرج برای صدور حکم طلاق به تقاضای زنان مشخص شد که عبارتند از: ترک زندگی خانوادگی از سوی مرد به مدت ۶ ماه متوالی یا ۹ ماه متوالی بدون عذر موجه، اعتیاد، محکومیت قطعی به حبس ۵ سال یا بیشتر، ضرب و شتم یا سوء رفتار، ابتلا به بیماری‌های صعب‌العلاج روانی و ساری؛ به این ترتیب عسر و حرج قرار گرفتن شرایط زندگی در مشقت و وضعیت غیر قابل ادامه تعریف شده است که با رد آن از سوی شورای نگهبان، مجدداً مورد تأیید مجلس و در نهایت مجمع تشخیص مصلحت قرار گرفت.

در اصلاحیه دیگری مواد ۱۱۰۷ و ۱۱۱۰ و ۱۱۳۳ قانون مدنی اصلاح شد تا نفقه زنان گسترش یابد و هزینه‌های بهداشتی و درمانی نیز به فهرست وظایف مردان در قبال همسرانشان اضافه شود. طبق اصلاحیه ماده ۱۱۱۰ در صورت وفات مرد، نفقه زن باید از طریق نزدیکان شوهر پرداخت شود. در اصلاحیه ماده ۱۱۳۳ هم که اختیار طلاق را مطلقاً در اختیار مردان قرار داده بود، زنان نیز مانند مردان می‌توانند با رعایت شرایط به دادگاه مراجعه کنند و تقاضای طلاق نمایند. به این ترتیب در یک رویکرد دموکراتیک که ماده ۱۱۳۳ دگرگون شد تا در نهاد خانواده سهم مشترک زن و مرد برای پایداری و دوام آن برجسته‌تر شود. هرچند در عمل مردان باید برای طلاق به دادگاه مراجعه می‌کردند ولی با اصلاح این ماده هم مرد و هم زن باید برای جدایی به دادگاه مراجعه کنند

و مرد نمی‌تواند به دلخواه خود همسرش را طلاق دهد. یکی از مهم‌ترین دشواری‌های زنان در جامعه ایرانی سطره نگرش‌های مرد سالارانه میراث قرن‌ها حاکمیت نظام‌های تمرکزگرا و اقتدارطلب است که نفوذ خود را در ساختار خانواده نیز گسترش داده است. فقدان روابط دموکراتیک و مدنی در درون نهاد خانواده در مسیر تحقق ارزش‌های دموکراتیک در جامعه ایرانی، به خوبی اهمیت توجه به این عرصه‌ها را نشان می‌دهد.

بدون وجود خانواده‌های مشارکتی و معتقد به ارزش‌های دموکراتیک و پذیرش حقوق انسانی برابر زنان و مردان، رفع دشواری‌های موجود عملی نخواهد شد. برای دگرگون کردن این ساختارهای بسته اهمیت دموکراتیک کردن نهاد خانواده برای تحقق دموکراسی، امروز بیش از هر زمان دیگری ضرورت خود را آشکار ساخته است. با اصلاح ماده ۱۱۶۹ قانون مدنی مادر تا سن هفت سالگی برای حضانت و سرپرستی کودکان اولویت یافت. پیش از آن فقط دختران آن هم تا ۷ سال تحت سرپرستی مادر قرار می‌گرفتند و پسران هم فقط تا ۲ سال می‌توانستند تحت سرپرستی مادر باشند با اصلاح این ماده در صورت اختلاف والدین پس از ۷ سال نیز دادگاه تصمیم خواهد گرفت. اصلاح این قانون شرایط را به نفع زنان دگرگون کرد تا بتوانند در صورت جدایی از همسر، فرزندان خود را تحت سرپرستی خویش قرار دهند. الحاق تبصره به ماده ۹۴۸ قانون مدنی اجرت‌المثل ایام زندگی مشترک پس از فوت مرد با جلب نظر کارشناس دادگستری مورد تصویب قرار گرفت که شورای نگهبان آن را نپذیرفت. سرانجام پس از تصویب مجدد به مجمع تشخیص مصلحت فرستاده شد. قانون ارت نیز از طریق اصلاح مواد ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸ و ۹۴۹ بهبود یافت. طبق اصلاحات انجام شده در ماده ۹۴۶ زن می‌تواند از کلیه اموال به جای مانده از همسرش پس از فوت او ارث ببرد. در قوانین موجود زنان فقط از اموال غیر منقول ارث می‌برند. باتوجه به سهم موثر زنان در گردآوردن اموال زندگی مشترک ضرورت دگرگون کردن این ماده از سوی نمایندگان مجلس مورد تأکید قرار گرفته بود؛ آن‌که در صورت وجود نداشتن وارث با اصلاح ماده ۹۴۹ زنان نیز همانند مردان، تمام ماترک همسر خود را پس از فوت وی به ارث می‌برند. با اصلاح قانون ارث در مجلس ششم سعی شد تا به بخشی از نیازهای رو به گسترش زنان ایرانی، در شرایط تحولات گسترده و عمیق اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی پاسخ داده شود. براساس رویکردی دموکراتیک تلاش شد با مشاوره و رایزنی با علما و صاحب‌نظران دانشگاهی برای اصلاح این قوانین اقدام شود، ولی شورای نگهبان نپذیرفت. پس از پایان مجلس ششم مجلس هفتم نیز اساساً آن را از دستور کار خود خارج کرد.

نمایندگان مجلس از طریق فعالیت‌های فراکسیونی زنان طرح حل اختلافات خانوادگی را برای کاهش مشکلات زنان مورد توجه قرار دارند اما به دلیل تقارن با ایام پایان دوران مجلس ششم امکان پیگیری آن فراهم نیامد. در

فعالیت‌های مجلس ششم را باید در امتداد حرکت اصلاحی در ایران و در جهت نهادینه کردن جنبش اصلاحات برآورد کرد. بدون تردید گسترش و تعمیق دموکراسی در ایران بدون پرداختن به مسایل و مشکلات زنان اقدامی نارسا و بی‌اثر خواهد بود

دوره بعد مجلس نیز اساساً چنین دغدغه و رویکردی وجود نداشت. اصلاحیه قانون ارث که می‌توانست بخشی از مشکلات گروه‌های بزرگی از زنان ایرانی را حل کند بر اساس نگرش‌های حاکم بر دوره بعدی قانونگذاری قابل بررسی و پیگیری تشخیص داده نشد.

یکی از مهم‌ترین اقدامات این دوره از مجلس قانونگذاری ایران، تصویب پیوستن ایران به کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض علیه زنان CEDAW بود که با تبلیغات منفی و گسترده محافظه‌کاران همراه شد. کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض علیه زنان به عنوان جامع‌ترین سند بین‌المللی در خصوص حقوق زنان از دسامبر ۱۹۷۹ تاکنون بیش از ۱۹۰ کشور جهان را با خود همراه کرده است. بسیاری از کشورهای اسلامی آن را با حق شرط‌های جزئی یا کلی مورد تصویب قرار دادند. علیرغم این که شرایط زنان ایرانی با بسیاری از زنان کشورهایی که حکومت‌های آن‌ها پیوستن به این کنوانسیون را تصویب کرده‌اند قابل مقایسه نیست و زنان ایرانی توانستند با پشتکار و تلاش خود به موفقیت‌های ممتازی دست یابند، ولی دولت جمهوری اسلامی ایران هنوز در شمار کشورهایی است که پیوستنش به این کنوانسیون نهایی نشده است.

هرچند دولت جمهوری اسلامی ایران با دو شرط کلی عدم تعرض مواد آن با شرع و عدم پذیرش ارجاع شکایات‌ها به مرجع بین‌المللی به این کنوانسیون پیوسته ولی مخالفان بدون توجه به این حق شرط‌ها حملات شدیدی را علیه مجلس و دولت آغاز کردند. حتی سه تن از مراجع این اقدام را حرام شمرند. مجلس علیرغم فشارهای گوناگون با در نظر گرفتن ضرورت پیوستن به یک جریان جهانی برای دفاع از حقوق انسانی زنان، بر مصوبه خود اصرار ورزید. هرچند در یک مرحله در برابر فشارهای سنگین، به خارج کردن آن از دستور کار رضایت داد. این مصوبه برای تعیین تکلیف نهایی به مجمع تشخیص مصلحت ارسال شد که پاسخ آن هنوز اعلام نشده است. یکی از بزرگترین موفقیت‌های مجلس ششم در دفاع از حقوق زنان، انتقال نگاه جنسیتی به چهارمین برنامه توسعه بوده است. هرچند عبارت «عدالت جنسیتی» در مجلس هفتم حذف شد ولی بندهای متعددی از برنامه چهارم توسعه به رفع مشکلات و تبعیض‌ها و محرومیت‌های گوناگون زنان اختصاص یافت که مورد تصویب هم قرار گرفت. بنابراین با تصویب برنامه چهارم توسعه، علیرغم حذف عبارت «عدالت جنسیتی»، برای پیشبرد برنامه بهبود وضعیت زنان شرایط قابل توجهی ایجاد شده است. در

بندهای متعددی از این برنامه دولت به بهبود شرایط زنان در عرصه‌های آموزشی، بهداشتی، توانمندسازی زنان، توسعه فرهنگی و اصلاح نگرش‌های منفی نسبت به زنان، اصلاح قوانین و بهره‌گیری همه جانبه از ظرفیت‌های انسانی زنان در مسیر توسعه ملزم شده است.

فعالیت‌های نظارتی در کنار تلاش‌های مجلس برای اصلاح قوانین به منظور بهبود شرایط زندگی ملای و معنوی زنان، از آغاز فعالیت این دوره از قانونگذاری، نظارت بر اجرای قوانین و رفع محرومیت و تبعیض علیه زنان چه در بخش‌های مربوط به وظیفه جامعه‌پذیری، و چه در عرصه‌های اجرایی و قضایی مورد توجه قرار گرفت. گسترش ارتباط با متخصصان و کارشناسان دانشگاه‌ها یکی از محورهای مورد نظر در این زمینه بوده است. در نخستین سال فعالیت مجلس پیگیری و توقف سنگسار دو جوان در کرمان، از سوی برخی از اعضای فراکسیون زنان صورت پذیرفت و با اعتراض‌هایی که به دستگاه اجرای این احکام شد اجرای آن‌ها متوقف گردید. در مذاکرات سال‌های بعد با نمایندگان اتحادیه اروپا، کمیسیون اصل ۸۹ و ۹۰ مجلس نیز نقش مؤثری در دفاع از ارزش‌های انسانی در ایران عهده‌دار شد.

با اعتراضات و پی‌گیری‌های چند ماهه که در پی تصویب یک مصوبه تبعیض آمیز علیه زنان - که پایه حقوق زنان و مردان را نابرابر قرار می‌داد - برابری پایه حقوقی زنان و مردان احیاء شد و این مصوبه تبعیض آمیز لغو گردید. برخی از اعضای فراکسیون زنان در همکاری با مرکز امور مشارکت زنان ریاست جمهوری در این زمینه تلاش‌های پیگیری انجام دادند. پس از وضع نظام سهمیه‌ای علیه دختران از سوی وزارت بهداشت درمان و آموزش پزشکی در رشته‌های پزشکی، دندانپزشکی و داروسازی، با اعتراضات و تلاش‌های برخی از اعضای فراکسیون زنان و حمایت مؤثر آقای خاتمی، اجرای این سیاست تبعیض آمیز متوقف شد و از اعمال سهمیه‌بندی علیه دختران در این رشته‌ها جلوگیری به عمل آمد.

افزایش روزافزون زنان دانش‌آموخته و تحصیل کرده سرمایه‌های عظیم برای تحقق اهداف توسعه فراهم آورده است؛^{۱۱} اما به دلیل درک نادرست از مسائل اجتماعی - فرهنگی برای جلوگیری از افزایش تملد دانشجویان دختر طرح‌هایی مورد توجه قرار گرفت که با پیگیری‌های مجلس متوقف شد. در پاسخ به این رفتار نسنجیده کمیسیون آموزش و تحقیقات در همکاری با فراکسیون زنان طرحی را برای جلوگیری از هرگونه سهمیه‌بندی جنسیتی در دانشگاه‌ها در همه مقاطع تحصیلی ارائه کرد که با موافقت روبرو نشد اما به هر حال جلوی این اقدام گرفته شد. فراکسیون زنان در دفاع از حق "دفاع مشروع" لغو مجازات اعدام افسانه نوری را که در دفاع از خود در برابر تعرض یک مرد، او را به قتل رسانده بود، همراه با فعالان نهادهای مدنی مدافع حقوق زنان به طور جدی دنبال کرد. فعالیت‌های هماهنگ نهادهای مدنی زنان و نمایندگان مجلس سبب شد تا سرانجام قوه قضائیه دستور لغو این

حکم را صادر کند. او با پیگیری‌های بعدی و جلب رضایت خانواده مقتول، از زندان آزاد شد. این تلاش‌ها در مورد زنان دیگری هم که به جرم "دفاع مشروع" در زندان در انتظار اجرای حکم اعدام بودند دنبال شد.

یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های فراکسیون زنان در دوران شکل‌گیری کابینه آقای خاتمی، تلاش برای انتخاب یک زن به عنوان وزیر در کابینه دوم ایشان بود. علیرغم مشاوره‌ها و اقدامات گوناگون، موانع ذهنی و تاریخی و نگاه مردم‌سالار تصمیم‌گیرندگان، این هدف تحقق نیافت. با این‌که زنان در پیروزی انقلاب اسلامی، برپای جمهوری اسلامی، دفاع از ایران در برابر تجاوز رژیم بعثی عراق و تحمل هزینه‌های بازسازی کشور همواره نقش جدی و اثر بخشی ایفاء کرده‌اند ولی مانند بسیاری از کشورهای جهان و بویژه کشورهای اسلامی، در عرصه‌های قدرت جایگاهی بسیار حاشیه‌ای و اندک به آن‌ها اختصاص یافته است. سهم زنان در مجالس قانونگذاری جمهوری اسلامی ایران، هیچگاه از حدود ۵ درصد بالاتر نرفته است. در حالی که نقش تأثیرگذار آنان در امور سیاسی در مقاطع گوناگون مورد اعتراف همه مسئولان بلند پایه قرار گرفته است.

طرح تشکیل شورای عالی خانواده نیز با هدف سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی برای تقویت نهاد خانواده در ماه‌های پایانی فعالیت‌های مجلس تهیه و تقدیم شد تا از طریق آن مسائل و مشکلات ساختار خانواده مورد بررسی و حل و فصل قرار گیرد. پایان فعالیت مجلس ششم شرایط را برای تصویب نهایی این طرح فراهم نیاورد.

جمع‌بندی
به هر ترتیب در طول چهار سال فعالیت مجلس، نمایندگان با حمایت از فراکسیون زنان نتوانستند در عرصه اصلاح قوانین گام‌هایی محدود ولی مؤثر بردارند.^{۱۲} اصلاح برخی از قوانین خانواده در قانون مدنی مصوب ۷ دهه پیش در ایران، که بسیاری از بخش‌های آن با واقعیت امروز جامعه سازگاری نداشته در رویکردی تدریج‌گرایانه و گام به گام مورد توجه قرار گرفت. بدون تردید ساختارهای حقوقی و قانونی منسأب بخشی از مشکلات زنان ایرانی است. اصلاح نگرش‌های نادرست تحت تأثیر نارسایی‌های فرهنگی - اجتماعی - اقتصادی تکلیفی است که جز در روند یک فعالیت مستمر و چند وجهی انجام نخواهد گرفت. احترام به حقوق زنان و جایگاه انسانی آن‌ها بخشی از مطالبات عمومی مردم ایران در فرآیند گسترش و تعمیق دموکراسی است. تحقق دموکراسی بدون تأمین حقوق زنان مفهومی ندارد. دفاع از ارزش‌های حقوق بشری موقوف به دفاع از حقوق انسانی زنان است. این آرمان‌ها در متن تلاش‌های مستمر و همه جانبه برای تحقق حقوق مردم که نیمی از آنان زن هستند قابل پیگیری بوده است.

ایفای وظایف نمایندگی در مجلس، اگر با فعالیت‌های مؤثر جامعه مدنی و بویژه سازمان‌های غیردولتی زنان در وجهی پررنگ‌تر و هماهنگ‌تر شکل می‌گرفته می‌توانست دستاوردهای بیشتری برای جامعه زنان ایرانی به ارمغان آورد. ضعف نهادهای مدنی و از جمله تشکل‌های زنان،

سیاسی یا غیر سیاسی، شرایط بیان خواسته‌ها و انتقال آن‌ها از جامعه مدنی را با اختلال‌های جدی مواجه کرده است. هر چند ایجاد دولت توسعه‌گرا و تقویت نهادهای دولتی خاص امور زنان می‌تواند به سهم خود در بهبود موقعیت زنان اثرگذار باشد ولی در سطح اجتماعی نیز تشکل‌های زنان می‌توانند در تکمیل نقش نمایندگان خود بخشی از مسئولیت‌ها را بر عهده بگیرند. با توجه به سطح توسعه اجتماعی - اقتصادی - فرهنگی - سیاسی جامعه ایرانی، فعالیت‌های پارلمانی نمی‌تواند کارآمدی قابل قبولی ارائه کند، زیرا تنها بخشی از وظایف را می‌توان بدون ارتباط با نهادهای اجتماعی به نتیجه رساند. بدون تردید ایفای وظایف مفروض پارلمان و بویژه نمایندگان زن در گرو توسعه روابط ارگانیک با نهادهای متولی امور زنان در عرصه غیر رسمی و غیر سیاسی است. ضرورتی که باید بیش از پیش به آن توجه کرد و برای شکل‌گیری آن تلاش نمود.

* دانشیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

یادداشت‌ها:

۱. برای اطلاع بیشتر ر.ک: کولایی، الهه: زنان در عرصه عمومی، مطالعه موردی جمهوری اسلامی ایران، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ش ۶۱ پاییز ۱۳۸۲، صص ۲۲۸-۲۳۲.
۲. Katouzian, Homa: Problems of Democracy and the public Sphere in Modern Iran, Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle, ۱۹۹۸, pp. ۱۳-۲۶. East: Vol. XVII, No. ۲
۳. ر.ک: کولایی، الهه: پیشین، صص ۲۲۸-۲۳۰.
۴. امام خمینی، صحیفه نور.
۵. برای اطلاع بیشتر ر.ک: کولایی، الهه: نیم نگاهی به عملکرد فراکسیون زنان در مجلس ششم، شرق، شماره‌های ۲۱۵ و ۲۲۲، ۲۶ خرداد و ۴ تیر ماه ۱۳۸۳، ص ۳.
۶. قوانین، طرح‌ها و لوایح مربوط به زنان و خانواده در مجلس ششم (۱۳۷۳/۷۹ تا ۱۳۸۲/۸۱)، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل ۶۸۳۷ معاونت پژوهشی، دی ماه ۱۳۸۲.
۷. از سال ۱۳۶۳ قانون اعزام دانشجویان به خارج از کشور شرط تأهل را برای اعزام زنان الزامی ساخت.
۸. در این خصوص مقالات بسیاری به فارسی و انگلیسی نوشته شده است.
۹. گلبار، حسین: نقش و تأثیر نهاد آموزش و پرورش بر جامعه مدنی و مردم‌سالاری دینی، تهران، همایش اصلاحات در آموزش و پرورش، خرداد ۱۳۸۱.
۱۰. ر.ک: کولایی، الهه: زنان در عرصه عمومی، مطالعه موردی جمهوری اسلامی ایران، پیشین.
۱۱. ر.ک: معاونت پژوهشی دفتر مطالعات فرهنگی، درباره لایحه برنامه چهارم توسعه زنان و خانواده مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ش ۸۸، فروردین ۱۳۸۳.
۱۲. دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی و فرهنگی و اجتماعی، توسعه مشارکت زنان در آموزش عالی، تهران، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۸۰.
۱۳. گرامی‌زادگان، اشرف: مجلس ششم و حقوق زنان، ریحانه، ش ۶ بهار ۱۳۸۳، صص ۲۵۵-۲۶۹.